

Pécsi Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

„Oktatás és Társadalom”

Neveléstudományi Doktori Iskola

SZÁNDÉKKAL KIKÖVEZVE

INTERPRETÁCIÓK, ÉRTELMEZÉSI KERETEK ÉS
TÁRSADALMI KONSTRUKCIÓK A ROMA
OKTATÁSPOLITIKÁKBAN

DOKTORI (PHD) DISSZERTÁCIÓ
TÉZISEK

TÉMAVEZETŐ:
DR. HABIL. CSERTI CSAPÓ TIBOR

FÉNYES CSABA
2016

1. A kutatási téma – bevezető

Romapolitikák már több évtizede léteznek, a független értékelések egyöntetű véleménye azonban az, hogy kézzelfogható eredményt gyakorlatilag nem tudnak felmutatni semmilyen téren, így az oktatásban sem, amit viszont hagyományosan a romainklúzió legfontosabb területének tekintenek. Esetenként ráadásul inkább visszalépés, mintsem fejlődés látható.

A jelen kutatás nem kíván vitatkozni ezzel a megállapítással: a korábbi kutatások és elemzések érvei ugyanis olyannyira erősek, hogy úgy gondoljuk, azokat megerősíteni szükségtelen, cáfolni pedig lehetetlen. Ezeket az értékeléseket tehát kiindulópontként elfogadjuk.

Természetesen merül fel azonban a kérdés: miért sikertelenek ezek a politikák? A válaszokat ugyancsak megtalálhatjuk a már létező kutatásokban és értékelésekben. A kritikáiból már egy terjedelmes lista állítható össze, amelyen kiemelt pontokként szerepelnek olyan problémák, mint a rasszizmus és diszkrimináció nem megfelelő kezelése, a költségvetési kérdések elhanyagolása vagy teljes hiánya, a nem kielégítő célmeghatározás, a helyi szereplők és a romák bevonásának hiánya, az adathiány vagy éppen a monitoring és ellenőrzés teljes mellőzése.

Első látásra tehát akár le is zárhatnánk a témát, hiszen a legfontosabb kérdésekre kaptunk válaszokat. A kormányoknak tehát meg kellene szívélniük ezeket a kritikákat, kidolgozni a korrekciókat, és ezzel megoldódhatna a probléma.

Ezek a válaszok és ez a fajta elemzés azonban úgy gondoljuk, nem teljesen kielégítőek. Úgy hisszük, bármennyire is korrigálnák a legtöbb fent említett hibát ezek a szakpolitikák, az eredmény nem változna lényegesen. A fenti pontok legtöbbször ugyanis olyan problémákat ír le, amelyeket technikai részleteknek nevezhetünk: nem ragadják meg a kontextust, és talán legfőképpen: rejtve maradnak a szakpolitika kidolgozójának „szándékai”.

Az egyszerűség és a szemléletesség kedvéért képzeljük el, hogy egy gyereket arra kérnek, hogy rajzoljon egy fát. Kisvártatva a gyerek bemutat egy rajzot, amelyen egy ház látható. Ha a fent kritizált értékelési módszert alkalmaznánk, akkor elkezdhetnénk tanácsokat adni a gyereknek, miképpen lehetne a képményt kicsinosítani, hogy jól jöjné pár ablak is,

esetleg kerítés a ház köré. Arról azonban mélyen hallgatnánk, hogy egészen más volt maga a feladat. Hiszen ez ház, nem pedig fa.

Azt állítjuk tehát, hogy a szakpolitika kidolgozói valami olyan feladatot végeztek el ezekben a romapolitikákban, amely merőben más, mint amit az elemző egy roma integrációs politikától joggal elvárna.

Mi tehát ez a „rejtett” feladat? Erre a kérdésre csak akkor tudunk meggyőző és tudományos kutatáshoz méltó választ adni, ha először megvizsgálunk néhány elméleti kérdést (ezeket részleteiben lásd alább). Az elméleti háttér tükrében logikus módon magyarázható, hogy az adott társadalmi-politikai körülmények között a szakpolitika kidolgozói elsősorban és sokkal inkább a problémák újradefiniálásával, képalkotással és interpretációkkal lesznek elfoglalva, mintsem a roma integráció problémáinak tényleges és hathatós megoldásával.

A jelen kutatás célja egyrészt az, hogy megvizsgálja, hogyan alkalmazhatóak a kiválasztott elméleti modellek a romapolitikák esetén, másrészt az, hogy feltárja, hogyan működnek a társadalmi konstrukciók a szakpolitikai dokumentumokban. Mindeközben feltárunk néhány olyan fontos jelenséget, amely tudomásunk szerint elkerülte eddig az elemzők zömének figyelmét. Ezek közül néhány az akciótervekkel kapcsolatos egészen gyakorlati kérdés lesz, de a többsége természetesen a társadalmi konstrukciókkal lesz összefüggésben, ahogy az a címből is sejthető.

Úgy véljük, sikerül majd választ adnunk a legnyomasztóbb kérdésre is: miért sikertelenek a romapolitikák. Az elemzés után természetesen javaslatokat is teszünk, de a naivitást szeretnénk elkerülni: nem hisszük, hogy varázsütésre megváltozhat a helyzet. Ezzel együtt azonban azt reméljük, hogy az általunk feltárt jelenségek magyarázata, sőt akár a pusztán létezésük kimutatása hozzájárulhat a változáshoz, még ha hosszú és nyilván konfliktusokkal terhelt folyamat után is.

2. Kutatási kérdések

A legfontosabb kérdés ez: miért nem működnek a romapolitikák? Egy ilyen általános kérdéssel azonban nem operálhatunk. Ahhoz, hogy a kérdést operacionalizálható formára hozzuk, részeire kell bontanunk, ehhez pedig kézenfekvő a már meglévő kutatási eredményekhez fordulnunk. Pontosan azokhoz, amelyeket fentebb említettünk, s amelye-

ket kritizáltunk ugyan, mint amelyek nem teljesen kielégítőek – azt viszont, hogy helytállóak, semmiképp sem vonjuk kétségbe. Az egyik érünk azonban amellet, hogy nem teljesen kielégítőek, éppen az, hogy sokkal inkább tekinthetjük őket kérdéseknek, mint válaszoknak.

Három, különösen fontos pontot választottunk ki, amelyeket kérdés-ként tehetünk fel: (K₁): miért nem foglalkoznak kiemelten a szakpolitikák a diszkrimináció és a rasszizmus kérdésével annak ellenére, hogy szakértők és elemzők ezt az egyik legsúlyosabb problémának tekintik? (K₂): Miért rossz a célzás és célmeghatározás (költségvetési kérdések, adathiány stb.)? (K₃): Miért ismétlik meg ugyanazokat a hibákat a romapolitikák? És végül (K_o): Miért sikertelenek a romapolitikák?

Ez természetesen csupán az egyik lehetséges kérdéssor. Ezeket vagy hasonló kérdéseket vetne fel egy kutatás megrendelője, aki gyakorlati kérdésekre gyakorlati válaszokat vár, ezek tehát a **nem szakértői** kérdések. A kutató ilyenkor általában újabb, immár szakmai-technikai kérdéseket fogalmaz meg, amelyekre választ kell találnia ahhoz, hogy a megrendelő kérdéseire választ tudjon adni.

E második, szakmatechnikai kérésort elméleti megfontolásokra alapoztuk. Nevezetesen olyan három kérdést szeretnénk megválaszolni, amelyek minden politikaelemzési tevékenységben központi szerepet játszanak. Ezek köznyelvi megfogalmazással így hangzanak: (1) miben áll a probléma? (2) Kit érint negatív módon (ki szenved el a problémát) és kinek kell cselekednie? (3) Mit kell tenni?

A politikaelemzés az első kérdést **problémadefinícióként** ismeri. Mindhárom kérdés kiemelten fontos, és a szakpolitika végső sikere múlhat a megválaszolások módján, ám az első talán a legalapvetőbb mind közül. Ha ugyanis nem megfelelő a problémadefiníció, akkor előfordulhat olyan helyzet, hogy az összes többi komponens megfelelően van kidolgozva, mégis bukásra van ítélve a szakpolitika egésze. A kérdés tehát részletesebben fogalmazva ez: hogyan definiálják a problémát a romapolitikák? Mit tekintenek a tarthatatlan helyzetet kiváltó legfontosabb tényező(k)nek? Megfogalmaznak-e alapvető okokat, és ha igen, melyek ezek? Vannak-e átfogónak tekintett kérdések? Ha igen, mik azok? Vannak-e olyan tényezők, amelyeket a várakozásokkal ellentétben nem tárgyalnak a romapolitikák? Melyek ezek, és mi az oka annak, hogy figyelmen kívül hagyják őket?

A vizsgálatunk második pontja az, amit a szakpolitika-elemzés **célmeghatározásként** ismer, és amely gyakorlatilag a célcsoport megha-

tározását jelenti. Fentebb informális kifejezésekkel ezt úgy írtuk le: ki szenved el a problémát és kinek kell cselekednie. Ez a kérdés két részből áll, és ez fontos lesz számunkra. Gyakori hiba a szakpolitikák elemzésénél és értékelésénél, hogy csak az egyiket vizsgálják meg (ki szenved el a problémát), ami viszont nem vezethet megfelelő eredményre, különösképpen a kisebbségpolitikák esetén.

A romapolitikák ugyanis abba a csoportba tartoznak, amelyek aktív változást várnak a célcsoportjaiktól. Ez érthető, hiszen az egyszerű juttatások nem vezethetnek eredményre (ellentétben például a nyugdíjasoknak vagy a diákoknak nyújtott juttatásokkal és ezek szakpolitikáival). A romapolitikákban egy egész sor tényezőnek vagy helyzetnek kell megváltoznia. Hogy melyik résztvevőtől várják el a változást és a változtatást, az legfőképpen a probléma értelmezési keretétől (framing) függ. Vajon azt várják-e a romapolitikák, hogy a cigány gyermekek vagy szülők változzanak meg, vagy pedig azt, hogy az iskola, a tanárok, az iskolai menedzsment vagy akár az egész (oktatáspolitikai, pedagógiai, módszertani stb.) rendszer változzon? Akármilyen is a válasz, mik azok a tényezők, amelyek szerintük változást indukálhatnak? A szakpolitikákban fellelhető, problémaként bemutatott tényezők egyszerű listázásával máris közelebb kerülhetünk a válaszhoz. Említik-e az iskolai szegregációt egyáltalán, és ha igen, milyen fontosságot tulajdonítanak neki? A szakpolitikák vajon úgy tekintenek-e a roma gyerekekre, mint akik képtelenek eredményeket elérni az iskolában, vagy inkább úgy, mint akiknek nincs hozzáférésük a minőségi oktatáshoz? Hogy tekintenek a szakpolitikák a roma szülőkre? Olyanokra, mint akik rajtuk kívülálló okok miatt nem képesek biztosítani gyermekeik számára az oktatási szükségleteiket, vagy pedig olyanokra, mint akik nem törődnek a gyerekeik oktatásával, mert nem látják be, hogy az fontos lenne, esetleg nem is motiváltak benne? Hogyan tekintenek a romapolitikák az iskola és az oktatási rendszer szerepére ebben a kérdésben? Vajon megemlítik-e ezek szerepét egyáltalán (a felelősségükről nem is beszélve)?

Az utolsó kérdés a „mit kell tenni”, amely az egyik legalapvetőbb mind a politikatervezésben, mind annak elemzésében. Ezért kiterjesztjük a vizsgálatainkat a romapolitikákhoz csatolt **cselekvési tervek**re, amelyekben további érveket keresünk a szakpolitikák elemzése során feltárt jellegzetességekre és jelenségekre, felhasználva a kiválasztott elméleti keret eszközeit is.

3. Hipotézisek

A legfontosabb hipotéziseink a következők:

(H1) Az egyes kormányok elégedetlenek a már meglévő problémadefiníciókkal, interpretációkkal és a romaképpel, amelyek a nemzetközi szakpolitikákban és a tudományos diskurzusokban láthatók. Ha ez így van, ez kimutatható lesz elméleti és empirikus eszközökkel is.

(H2) Elméleti alapvetéseink szerint következőképpen meg akarják változtatni ezt a definíciót, a romaképet és az interpretációt annak érdekében, hogy az jobban igazodjon a társadalom nagy része számára akceptálható interpretációkhoz. Ennek részeként nagy valószínűséggel törölni kell a diszkriminációt és a rasszizmust a kiváltó okok listájáról, miközben a romák és a roma kultúra hibáztatása szerepet kaphat.

(H3) A kormányok úgy értékelik a helyzetet, hogy nyíltan nem szállhatnak szembe a már meglévő interpretációkkal és definíciókkal, főleg mert a célcsoport rendelkezik bizonyos hatalommal. Ezért implicit módon kell ezt valahogyan elvégezniük.

(H4) A mai politikai-társadalmi kontextusban, különösen Kelet-Európában, a romaintegráció nem feltétlenül jelenik meg kiemelt politikai célként.

Ez a legutóbbi pont már túlmutat a jelen kutatás keretein, ezért ezzel nem foglalkozunk részletesen a jelen értekezésben. Egy jel azonban biztosan alátámaszthatja a hipotézist: ha a romapolitikáknak valóban kiemelt és elsődleges célja a problémadefiníció, az interpretáció és a képalkotás, akkor abból logikusan következik, hogy az integrációs kérdések maguk legalább is jelentősen háttérbe szorulhatnak.

4. Elméleti háttér

Az 1990-es években egy jelentős fordulat következett be a szakpolitika-elemzésben az úgynevezett Argumentatív Fordulattal. Ennek eredményeképp egyre nagyobb hangsúly esett a kontextusra, a nyelvi formák elemzésére, a diskurzusok és érvelések fontosságára a szakpolitikák kialakításában és elemzésében egyaránt. Kutatásunk számára a legfontosabb talán az, hogy az új megközelítési keret nagy mértékben felhasználta a konstrukcionizmus által megfogalmazott gondolatokat, legfőképp azt, amely szerint a problémákat nem felfedezzük, hanem megal-

kotjuk. Az nem számított újdonságnak, hogy a politikai ciklus kezdetén, még a napirend megalkotása előtt intenzív verseny zajlik a probléma definíciójáért. Új gondolatként jelent meg azonban, hogy az interpretációs tevékenység nem szakad meg a napirend megalkotása után. Az Argumentatív Fordulat után új elméleti keretek és modellek születtek, amelyek különféle módon és mértékben használták fel ezeket az új iránymutatásokat. A jelen kutatásban ezek közül kettőt hangsúlyosan is felhasználtunk.

Az egyik Carol Bacchi WPR nevű módszere, amely lényegileg azt mondja ki, hogy a problémadefiníciók a cselekvési tervekben is jelen vannak. A politika megalkotója azzal, hogy bizonyos cselekvéseket javasol, azt is nyilvánvalóvá teszi, hogy szerinte mi a probléma lényege és oka. Ha például – mondja Bacchi – a nemi egyenjogúságról szóló szakpolitika képzéseket javasol a nők számára, akkor azzal azt is állítja, hogy a probléma legalább részben annak tudható be, hogy a nők nem eléggé képzettek. Ha pedig – tehetjük hozzá – a romapolitika azt javasolja, hogy tréningek során magyarázzuk el a roma szülők számára az oktatás fontosságát, akkor azzal azt is állítja, hogy ezek a szülők nem értik meg, hogy az oktatás fontos, és ez okozza a problémák egy részét.

A másik, ennél lényegesen szofisztikáltabb elméleti modellt Ann Schneider és Helen Ingram dolgozta ki, a neve „a célcsoportok társadalmi konstrukciója”. Ennek a kiindulópontja az a tény, hogy a szakpolitikai döntéseket politikusok hozzák, akiknek a majdnem mindent felülíró célja az újraválasztás. Ennek érdekében kerülniük kell a jelentősebb konfrontációkat a szavazók széles tömegeivel, és olyan szakpolitikákat kell kidolgozniuk, amelyek elnyerhetik a többség tetszését. Ebből kiindulva kiszámítható, hogy hogyan kezelnek majd különféle célcsoportokat a szakpolitikák, méghozzá két paraméter együttes vizsgálatával. Az egyik a célcsoport ereje (legyen az gazdasági, politikai vagy másféle), a másik pedig az a kép, amelyet a társadalom kialakított az adott célcsoportról. Idővel mindkét paraméter értéke változhat, de az aktuális helyzet mindenképpen meghatározza a csoport szakpolitikai kezelését: minél nagyobb a hatalmuk és minél pozitívabb a róluk alkotott kép, annál inkább számíthatnak előnyös szakpolitikai „elbírálásra”: előnyökre és juttatásokra, és fordítva. Ha a célcsoportról kialakított kép nagyon negatív, akkor fölöttébb kockázatos a politikusok számára nyíltan kedvezményeket és juttatásokat adni ennek a célcsoportnak, kiváltképp akkor, ha a célcsoport képe annyira negatív, hogy a nagyközönség inkább büntetéseket szeretne látni velük szemben.

Schneider-Ingram (1993) szerint a juttatások és terhek szétosztása a célcsoportok között egy négyelemű mátrixban elemezhető, amelyben a hatalom és az imázs paramétereiket töltjük fel értékekkel. Az eredmény négy tipológiai csoport lesz: kedvezményezett, függő, versengő és deviáns.

		Imázs	
		Pozitív	Negatív
Hatalom	Erős	Kedvezményezettek üzletemberek tudósok veteránok	Versengők a gazdagok kisebbségek nagy szakszervezetek
	Gyenge	Függők gyerekek anyák/szülők rokkantak	Deviánsok bűnözők drogfüggők bandák

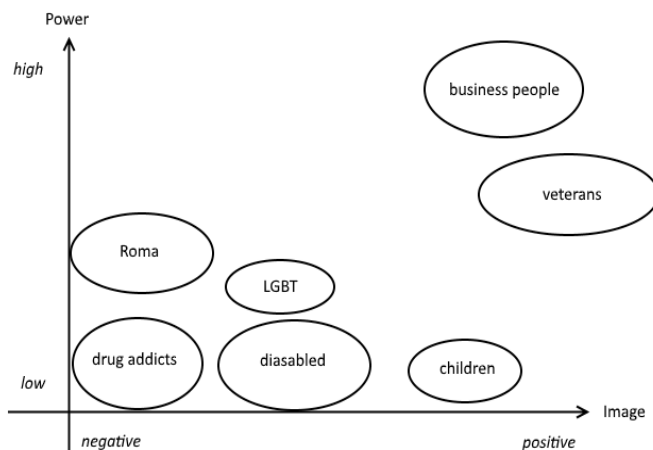
1. táblázat: Célcsoportok tipológiája - SCHNEIDER-INGRAM (1993) alapján

Meghatározott jellegzetességeket mutat az a mód, ahogyan a négy kategóriát az egyes szakpolitikák kezelik, vagy amilyen üzeneteket kommunikálnak ezekről a csoportokról akár a szakpolitikák, akár a politikai szereplők a nagy nyilvánosság előtt. A kedvezményezett csoportnak hatalma is van és pozitív képpel is rendelkezik, ami azt eredményezi, hogy ha juttatásokat kapnak, akkor egyrészt azt a nagyközönség elismeréssel fogadja, másrészt pedig politikai haszna is van a juttatásoknak. A szakpolitikák ezért igyekeznek minél pozitívabban bánni az ilyen csoportokkal. A függők nem rendelkeznek hatalommal, viszont pozitív a róluk kialakított kép. A számukra nyújtott juttatásokat elismeréssel fogadja a nagyközönség, de politikai haszon csak áttételesen származik belőle. A deviánsok esete ugyanannyira egyértelmű, mint a kedvezményezettké: elismerés jár azért, ha büntetésekkel és terhekkel sújtja őket a szakpolitika, de a juttatásokat nem néznék jó szemmel a választópolgárok.

Számunkra azonban a legizgalmasabb a versengők kategóriája, ahova Schneider-Ingram a kisebbségeket helyezi. Egyrészt ezek a csoportok feltehetően rendelkeznek valamilyen hatalommal, ami arra kell hogy ösztönözze a döntéshozókat, hogy juttatásokkal halmozzák el őket,

másrészt azonban igen negatív a róluk kialakult társadalmi kép, ami pedig éppen az ellenkezőjét tenné szükségessé. A nyílt juttatások mindenképpen kivívják a társadalmi elégedetlenséget, hiszen a nagyközön-ség büntetések és terheket szeretne látni. SCHNEIDER-INGRAM (1993) külön felhívja a figyelmet, hogy az ezeknek a csoportoknak nyújtott juttatások általában rejtettek és csekély nyilvánosság mellett zajlanak.

Fontos látni, hogy a négy kategória csupán elméleti konstrukció. A valóságban nehéz lenne minden szakpolitikai csoportot valamely kategóriában elhelyezni. Ezért a kutatásunk során némileg módosítottuk az eredeti szerzők táblázatos megjelenítését, és inkább egy koordináta-rendszert dolgoztunk ki az elemzéshez, ahol a két tengely a hatalom és az imázs. Ez látható az 1. ábrán.

1. ábra: A hatalom-imázs koordináta-rendszer. SCHNEIDER-INGRAM (1993) felhasználásával

A koordináta-rendszerben elhelyezhető bármely célcsoport a neki pontosan megfelelő koordináták alapján a nélkül, hogy kategóriákba kelle-ne sorolni őket, ezzel pedig pontosabb megjelenítést tesz lehetővé. A másik ok, amiért alkalmasabbnak találjuk ezt a rendszert, mint a táblá-zatot, hogy az egyes célcsoportok koordinátái változhatnak az idők so-rán, ezzel mintegy „vándorolhatnak” a koordináta-rendszerben, amit

így egyszerűbben lehet nyomon követni anélkül, hogy arra kényszerül-nénk, hogy magát a kategóriát is meg kellene változtatnunk.

***

A szakpolitikai folyamat általában a napirenddel kezdődik, ami viszont már eleve feltételezi egy vagy több probléma meglétét. Következésképpen bármilyen szakpolitikai folyamat előtt szükség van a probléma definiálására, melynek során egy „definíciós verseny” zajlik, ahol a különféle szereplők megpróbálják saját definíciójukat előtérbe helyezni és elfogadtatni azt. A romapolitikák azonban kivételes helyzetben vannak. Az 1990-es évek politikai fordulatai után a legtöbb kelet-európai kormány jószerevével kötelezve volt arra, hogy romapolitikákat dolgozzon ki, és elkezdjen komolyan és hatékonyan foglalkozni a helyi roma lakosság problémáival és integrálásával. A nyomás különféle nemzetközi szervezetek részéről érkezett, és egyre intenzívebbé vált, ahogy közeledett az Európai Unióhoz való csatlakozás dátuma, és ezzel együtt megkezdődtek a csatlakozási tárgyalások, melyeknek egyik kiemelt pontja éppen a romák integrációja volt. Kutatásunk számára a legfontosabb, hogy a problémadefiníciós feladatokat ekkorra azonban már elvégezték és elfogadtatták különféle befolyásos civil szervezetek, tudományos kutatóműhelyek, és jelentős befolyással rendelkező nemzetközi szervezetek. A legfontosabb kérdéseket tekintve ezek mindannyian hasonlóan definiálták a problémát, így az EU-testületek számára nem volt kérdéses, hogy ugyanezt a problémadefiníciót fogadják el, és azt a csatlakozási tárgyalások során is hangoztassák. Ez a problémadefiníció azonban olyasmi volt, amit a csatlakozni vágyó országok lakosságának a zöme feltehetőleg nem fogadott volna egyetértéssel. A definíciót dióhéjban így foglalhatjuk össze: a romákat nagy fokú diszkrimináció éri, jelentős mértékben sújtják őket a rasszizmus különféle megnyilvánulásai, kirekesztéssel és szegregációval szembesülnek, és ez okozza a többi járulékos problémát a lakhatástól az egészségügyön és az oktatáson át a foglalkoztatásig az élet számos területén.

Hogy a helyi lakosság túlnyomó része miért nem fogadná ezt a problémadefiníciót egyetértéssel, az nyilvánvaló: bőséges mennyiségű kutatás bizonyítja, hogy a romák nem csupán megvetett csoportnak számítanak, hanem éppen a leginkább kiközösített és megvetett csoport egész Európában, de főleg a kelet-európai országokban (lásd többek között CAHN 2007, FEISCHMIDT ET AL 2014, MESSING 2008). Ezek után nyilvánvaló kockázattal jár olyan szakpolitikát alkotni, amely gyakorlatilag ki nyilvánítja, hogy a többségi társadalom és annak intézményei, sőt tag-

jai legalább részben felelősek a romákat ért diszkriminációért és rasszizmusért, továbbá hogy a romák *áldozatai* ennek az attitűdnek és cselekvésnek. Az ilyen szakpolitikai tevékenység a fentebb bemutatott elméleti modellnek is ellentmondana, hiszen egy olyan célcsoport, amelynek ennyire negatív a társadalmilag megkonstruált képe, nem hogy nem kaphatna juttatásokat, de egyenesen terheket és büntetéseket várna a nagyközönség. A romáknak mint szakpolitikai célcsoportnak ugyanakkor nem elhanyagolható hatalmuk is van, amely nemzetközi szervezetektől, EU-testületektől, befolyásos civilszervezetektől, és nem utolsósorban tudományos kutatásokból származik. Meg kell említenünk, hogy ráadásul arra sincs okunk, hogy azt feltételezzük, hogy maguk a döntéshozók, a kormányok és a politikai elit másképp gondolkodna a romákról, mint ahogyan az illető ország lakosságának nagy többsége. Sőt, éppen ellenkezőleg: az összes általunk vizsgált ország miniszterelnökéről jelentek meg többször is sajtóhírek, amint nagy nyilvánosság előtt kirekesztő vagy megbélyegző módon nyilatkoztak a cigányokról.

Mindez azonban olyan szituációt eredményez, amelyben a döntéshozóknak ügyesen kell láviroznia egyfelől a diszkriminatív vagy rasszista imázs támogatása, másfelől az EU és más nemzetközi és hazai szereplők (civil szervezetek, tudományos kutatók, jogvédők stb.) elvárásainak teljesítése között. A szakpolitikai döntéshozók számára az egyik kézenfekvő lehetőség, ha nem akarják kockáztatni a politikai hasznot és az újraválasztást: újra kell definiálnia a problémát magát, és meg kell konstruálnia egy céljainak megfelelőbb képet a cigányokról. Ez a kép hasonló kell hogy legyen ahhoz, amely a társadalom többsége számára elfogadható. Olyan, amelyben a romák nemhogy nem áldozatok, hanem egyenesen károkozók, amelyben a romák saját maguk felelősek a problémákért, s amelyben a többségi társadalom segítő kezét eltaszítják a romák a saját kultúrájuk, szokásaik és attitűdjeik miatt. Olyan képet, amelyben a romák problémaként jelennek meg, semmint olyanként, akiknek problémájuk van. Ez a probléma-újraderfinálás és képalakítás azonban nem kivitelezhető nyíltan anélkül, hogy ne kockáztatnák a nemzetközi befolyásos szervezetekkel való súlyos összeütközést. Az elméleti modellünkből kiszámítható azonban, hogy a szakpolitika tökéletesen alkalmas arra is, hogy ezt a feladatot végre tudja hajtani anélkül, hogy teljesen nyíltan, explicit módon is felvállalná azt.

Éppen ez az, amit a kutatásunk során tesztelni kívántunk: vajon arra használja-e a romapolitikákat a döntéshozó, hogy elvégezze ezeket az

interpretációs, képpalkotási és társadalmi konstrukciós feladatokat?

5. Kutatási módszerek és anyagok

Az Argumentatív Fordulat után kialakult elemzési megközelítésekkel összhangban a szakpolitikákat kommunikációs eszköznek és kommunikációs tevékenységnek tekintjük, amelyben központi szerepet játszanak a nyelvi formák, a diskurzusok, a viták és vélekedések. A szakpolitika ezen túlmenően mindig írásos formában jelenik meg. Mindezt figyelembe véve kézenfekvő, hogy a kutatáshoz kvalitatív módszereket, azon belül tartalomelemzést választottunk, melynek során a nyelvi elemzés kapott fő szerepet.

Kutatási anyagként az uniós tagállamok által az Európai Bizottsághoz 2011-ben benyújtott hivatalos romapolitikákat használtuk, különös tekintettel arra az öt országra, amelyekben a roma népesség túlnyomó része él: Csehország, Szlovákia, Magyarország, Románia és Bulgária. Ezen túl időnként más EU-s országok romapolitikáit is górcső alá vettük, továbbá nemzetközi politikákat is felhasználtunk az elemzésben. A kutatási anyagaink mindegyike nyilvánosan elérhető az EB és más szervezetek hivatalos honlapjain. Minden esetben a dokumentumok angol nyelvű változatait használtuk fel. Tekintettel arra, hogy a kutatás számos országra terjed ki, hogy az eredményeket nemzetközi közönség számára szeretnénk elérhetővé tenni, hogy a felhasznált irodalom túlnyomó többsége angol nyelvű, valamint arra, hogy a felhasznált források egyetlen közös nyelve az angol (sőt számos esetben kizárólag angol nyelven érhetőek el), az értekezés angol nyelven készült.

A kutatás technikai implementációjánál a MaxQDA szoftvert használtuk fel, amely az egyik legismertebb CAQDA-szoftver.

6. Az értekezés szerkezete

A bevezető részek és a különösen fontos elméleti háttérrel bemutató fejezet után egy olyan fejezettel nyitunk, amely azokat a kritikákat foglalja össze, amelyeket a romapolitikákkal kapcsolatban fogalmaztak meg eddig különféle tudományos és szakmai elemzések. Ezeket kiindulópontként használjuk fel a kutatáshoz.

A további fejezetek a kutatási kérdések mentén épülnek fel. Három fő

fejezet foglalkozik a szakpolitikákban fellelhető társadalmi konstrukciók kérdésével. Az első (5. fejezet) a célcsoport meghatározását vizsgálja meg. Ebben olyan kérdések szerepelnek, mint általános célmeghatározási kérdések (mind elméleti, mind gyakorlati szempontból), vagy az a kép/imázs, amelyet a romapolitikák a romákkal kapcsolatban megalkotnak. Részletesen vizsgáljuk az etnikai vagy gazdasági-társadalmi alapú célmeghatározás kérdését is.

A 6. fejezet tartalmazza a második nagyobb részt, amelyben a problémadefiniációs kérdéseket vesszük górcső alá. Ebben az a kiváltképp fontos kérdés kap helyet, hogy hogyan definiálja a szakpolitika kidolgozója a problémát. Vajon problémának láttatja-e a diszkriminációt és a rasszizmust? Miképpen osztja ki a problémátér egyes szerepeit? Itt vizsgáljuk meg részletesen az áldozathibáztatás kiemelten fontos témáját, vagy azt, hogy miért kap kiemelten nagy hangsúlyt a roma kultúra és nyelv a romapolitikákban.

Az utolsó fő fejezet (6. fejezet) a cselekvési terveket veszi közelebről szemügyre. Azt vizsgálja meg, vajon található-e további érvek a társadalmi konstrukciókkal, képalkotással kapcsolatban feltárt korábbi eredményekhez. Ebben a részben jelentősen több gyakorlati kérdést vetünk majd fel, mint a korábbiakban, de célunk továbbra is a társadalmi konstrukciók vizsgálata lesz.

A további fejezetek a konklúziót és a javaslatokat tartalmazzák.

7. Kutatási eredmények

A kutatás által feltárt legfontosabb jelenségek közül az alábbiakat szeretnénk kiemelni.

7.1 Áldozathibáztatás

WILLIAM RYAN (1976) azt vizsgálta meg a hatvanas években, hogy miképpen kezeli a fekete lakosságot az amerikai szakpolitika, különös tekintettel az oktatásra. Azt találta, hogy ahelyett, hogy a kirekesztéssel foglalkoztak volna és az oktatási rendszert célozták volna meg, a szakpolitikák sokkal inkább a feketéket hibáztatták gyakorlatilag az összes elképzelhető problémáért, amelyekkel azok küzdenek. A szakpolitika „segítséget” akart nyújtani a fekete tanulóknak: azt próbálták megértetni velük, hogy mennyire fontos az oktatás, és megpróbálták megváltoztatni a hozzáállásukat és mentalitásukat. Azt állították, hogy a fekete

kultúra (amelyet gyakran gettókulturaként emlegettek) felelős a lemaradásért, hiszen nem ad megfelelő szocializációs háttérrel, nem nyújt példaképeket és így tovább. A feketéket azzal vádolták, hogy nem eléggé törekvők, nem eléggé céltudatosak és nem eléggé motiváltak. A cselekvési tervek különféle kiegészítő, segítő programokat javasoltak ahelyett, hogy elismerték volna az iskola, az intézmények és a társadalom egészének felelősségét abban, hogy a feketék nem érnek el jelentős sikereket sem az oktatásban, sem pedig más területeken.

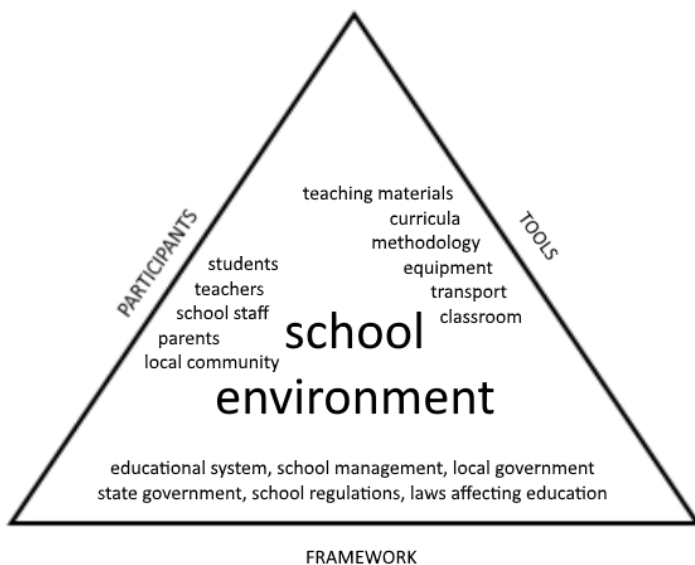
Megdöbbenőnek kell tekintenünk, hogy William Ryan írása egészen szó szerint alkalmazható negyven évvel később és sokezer kilométerrel távolabb a mai európai cigányok esetére. Mindössze néhány szót kell szolgai módon kicserélni benne: a feketék helyett cigányokat, az USA helyett a megfelelő európai országot kell alkalmazni.

A kérdést részletesen tárgyaljuk a 6.6 fejezetben.

7.2 Célkeresztben a kirekesztettek

Annak érdekében, hogy az elemzés átláthatóbb, meggyőzőbb, megalapozottabb és szemléletesebb legyen, kidolgoztunk egy leegyszerűsített modellt, amely az oktatási rendszeren belüli szakpolitikai tevékenységek tipológiájaként szolgálhat.

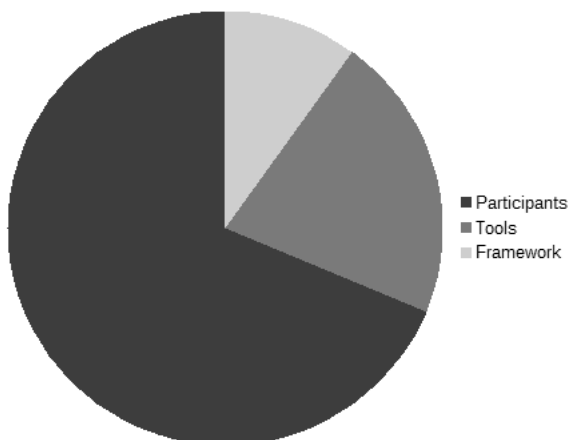
A modell a formális közoktatási rendszert veszi alapul, és három tengelyt tartalmaz: résztvevők (participants), eszközök (tools) és környezet (framework). A résztvevők oldala tartalmazza a képzésben résztvevőket vagy tanulókat, az oktatókat, tanárokat, szülőket és a helyi közösségeket. A résztvevők ideális esetben aktívan részt vesznek a tényleges, mindennapi oktatási folyamatban, sőt annak alakításában is. A csoportban mások is jelen lehetnek, többek között mediátorok, szociális munkások és más segítők és szakemberek. A második az eszközök oldala, amelyet nevezhetnénk infrastrukturális oldalnak is. Ebben tárgyi és nem tárgyi eszközök is szerepelnek, például oktatási eszközök, tananyagok, tantervek, módszertani eszközök, de a fizikai oktatási tér is, az osztálytermi berendezésektől kezdve az utazási és étkezési szolgáltatásokig. A harmadik az oktatási környezetet, magát a keretet tartalmazza. Ide tartozhatnak a helyi és országos jogszabályok, de az ország általános gazdasági-társadalmi környezete is, továbbá iskolai szabályzatok, fenntartói aspektusok s más szervezeti faktorok.

2. ábra: Az oktatáspolitikák iskolai környezeti modellje

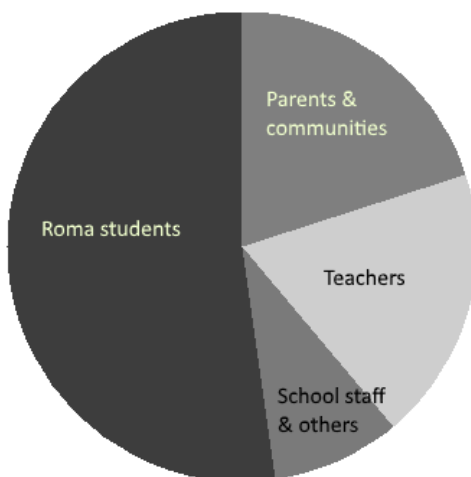
A romapolitikák cselekvési terveit elemezve megállapíthatjuk, hogy a javasolt programok túlnyomó többsége a résztvevőket célozza meg (lásd 3. ábra). Ez már önmagában arra enged következtetni, hogy az áldozathibáztatásnál említett jelenség valóban megtalálható itt is: a szakpolitikák nem foglalkoznak kiemelten a környezettel vagy a rendszer-szintű problémákkal, hiszen azokat elsősorban a Környezet (Framework) tengelynél kellene látnunk, továbbá fontos szerepet kellene kapnia az eszközök (Tools) tengelynek is.

3. ábra Cselekvési tervek megoszlása aszerint, hogy mely oldalt célozzák meg (HU, SK, CZ, BG, RO)

A helyzet csak súlyosbodik, ha részletesebben megvizsgáljuk a résztvevőket célzó cselekvések csoportját. A 4. ábra ennek az elemzésnek az eredményét mutatja. Látható, hogy a javasolt programok jóval több mint fele közvetlenül a roma gyerekeket célozza meg, ezzel azt implikálva, hogy ők azok, akiknek változniuk kell. A grafikon jelentős szeletét a szülők és közösségek (Parents and communities) foglalja el. Azonban ha közelebbről vizsgáljuk meg ezt a szeletet, ismét azt látjuk, hogy ezek többsége roma szülők és roma közösségek. Ez újfent azt implikálja, hogy a probléma forrása ezekben a közösségekben és ezeknél a szülőknél található. A nem-roma tanulók, a nem roma szülők és a nem roma közösségek alig-alig jelennek meg a cselekvési tervekben. A kördiagram nem elhanyagolható szeletét teszik ki a tanárokat célzó programok, de óvatosságra int az, hogy ezek túlnyomó többsége munkahelyi továbbképzéseket takar, amelyekben a roma tanulók és a roma közösségek jelennek meg témaként. Ezekről nem mondhatunk érdemi véleményt anélkül, hogy ismernénk a képzések konkrét tartalmát.

4. ábra A résztvevőket célzó cselekvési tervek megoszlása (HU, SK, CZ, BG, RO)

A témát az 5.2 és az 5.3 alfejezetek fejtik ki részletesen.

7.3 Minden bajok forrása

A tudományos igényű kutatások, a nemzetközi szervezetek és a civil szervezetek egyaránt a diszkriminációt és a rasszizmust látják a romák által elszenvedett problémák egyik fő forrásának. Meglepő lehet ezek után, hogy a romapolitikák egyike sem látszik nyíltan elismerni ezt. A legtöbb romapolitika körvonalazza az általa értelmezett problémát a bevezető részekben, és ebben egyértelműen a szegénységet állítják középpontba. A magyar stratégia például egyenesen azt állítja, hogy a szegénység vezet a diszkriminációhoz és a kirekesztéshez, és eleve csak mellékesen említi a diszkriminációt mint létező problémát. A szegénységet tehát mindegyik szakpolitika úgy állítja be, mint a legjelentősebb leküzdendő problémát. Ezzel szöges ellentétben azonban egyetlen romapolitika sem tartalmaz hathatós, átgondolt cselekvési tervet a szegénység enyhítésére (a felszámolásáról nem is beszélve). Jóllehet ez a téma már túlmutat a saját kutatásunk oktatással kapcsolatos kérdésein, az azonban látnivaló, hogy e területen sem értek el a legcsekélyebb eredményt sem a romapolitikák, hiszen a romák gazdasági-pénzügyi helyzete jelentősen *romlott* az utóbbi évtizedekben, a már eleve igen

magas roma munkanélküliség pedig jelenleg is növekvőben van.

Még azok a romastratégiák is, amelyek elismerik a diszkrimináció és a rasszizmus jelenlétét és azt, hogy ez problémákat okoz (kiváltképp iskolai szegregációt), egyetlen egy sem tartalmaz egyetlen olyan programot sem (!) a cselekvési tervben, amely egyértelműen és hangsúlyosan az oktatási diszkriminációt célozná meg. Egyes romastratégiák külön a diszkriminációról szóló fejezetet is tartalmaznak, de – bármennyire abszurd és hihetetlen – ezeket arra használják fel, hogy a romákat okolják a problémák meglétéért, és hogy egy rendkívül negatív képet fessenek a romákról. Ezek szerint – áll a romapolitikákban – a roma közösségek a bűnözés tipikus melegágyai lehetnek, a bűnöző életmód elterjedt a romák között, és egyes stratégiák a romák körében előforduló bűnözést akarják visszaszorítani – a roma integráció jegyében.

A témát részletesen tárgyalja a 6.3 fejezet.

7.4 Kívül vagy belül?

Amint fentebb láttuk, a cselekvési tervek programjainak zöme a roma tanulókat célozza meg. Ezek többnyire iskolán és tanterven kívüli programokat tartalmaznak, többek között délutáni foglalkozásokat, korrepetálásokat, vagy akár klubfoglalkozásokat és szabadidős tevékenységeket, amelyeket többnyire vagy kizárólag roma tanulók számára szerveznek. A közös ezekben az, hogy egyik sem iskolarendszeren belüli vagy tantervi program: a normál oktatási folyamaton kívülre esnek. Ezeknek az az egyik legfőbb veszélye, hogy a roma gyerekeket kívülállókként jeleníti meg, a problémát pedig az iskolán kívüli térbe helyezi át. A társadalmi konstrukciós hatás, függetlenül a szándéktól, így igen erősen jelen van. Nagy a veszélye annak, hogy minden ilyen program a másságot és a különbséget hangsúlyozza, ráadásul nagyon sok program fizikailag is az iskolán kívül szerveződik. Az a csekély hányad, amelyik az iskolán belül történik, mint például a romani vagy beás nyelvórák vagy a roma kultúra foglalkozások, ugyancsak kizárólag vagy főként roma tanulók számára vannak megszervezve, ez tehát ismét a kívülállást, a másságot hangsúlyozza ahelyett, hogy az integrációt szolgálná és erősítené.

A roma pedagógiai asszisztensek nagymérvű elterjedtsége ugyancsak erősítheti ezt a hatást. Figyeljük meg, hogy az asszisztenseket leginkább mediátoroknak nevezik. Mediálni, közvetíteni, természetesen kizárólag két, egymástól nagy mértékben különböző fél között lehet, és

főleg akkor, ha köztük valamilyen jelentős összeütközést eredményező *ellentét* van. A roma mediátorok alkalmazása azonban a civilszervezetek véleménye szerint is „jó gyakorlatnak” számít, amit nehéz értelmezni, ha a helyzetet a társadalmi konstrukciós oldalról vizsgáljuk. Nem véletlen, hogy a romapolitikák többsége előszeretettel használja a roma mediátorokat mind az oktatásban, mind az egészségügyben, hiszen ezzel kiváló eszközt kaptak ahhoz, hogy a problémát a romák számára igen negatívan interpretálják, a távolságot, a különállást, a másságot hangsúlyozzák, és a romák kultúráját tegyék felelőssé a bajok egy részéért.

A témával az 5. fejezet több alfejezete, továbbá a 7.4 fejezet foglalkozik részletesen.

7.5 Kultúra és nyelv

A romapolitikák a roma kultúrát sok esetben egészen nyíltan a problémák egyik forrásának tekintik. Ezzel együtt a legtöbb stratégia célként fogalmazza meg a roma kultúra védelmét, jóllehet ezt kisebb programok által (iskolai versenyek, a roma kultúra tananyagban való megjelenítésére kidolgozandó tervek betervezésével). A roma kultúra mint téma és/vagy mint kifejezés általában véve megdöbbentően nagy hangsúllyal szerepel minden romapolitikában. Úgy véljük, hogy ennek a legfőbb oka az, hogy a roma kultúrát a szakpolitikák értelmezési keret (framing) és képzőalkotási célokra használják fel. Ez látható akkor, amikor a roma kultúrát ellentétbe állítják a többségi kultúrával, sőt, esetenként az európai kultúrával is. Ez segíti a szakpolitikát abban, hogy távolságot teremtsen a romák és a társadalom között, és a romák problémáit is a lehető legtávolabb helyezze a társadalomtól. Itt válik különösen fontossá az a hallatlanul káros jelenség, hogy sokan a romákat transznacionális, vagy „igazi európai” kisebbségként láttatják. Ez azonban csak a problémát átdefiniálni kívánó szakpolitika számára hasznos, hiszen ezzel lehetőséget látnak arra, hogy a megoldás (az integráció) terhét az európai intézményekre hárítsák ahelyett, hogy saját maguk vállalnának felelősséget érte. A helyzetet tovább rontja, hogy egyes európai szakpolitikák olyan megdöbbentő kijelentéseket fogalmaztak meg, mint hogy „nincs olyan hely, amit a romák otthonuknak tekintetnének” (CoE 1993). Pontosan ezt a gondolatot délelgeti számos szélsőjobbos rasszista politikai képződmény, amikor azt mondja, hogy a romáknak „nincs hazája”. Ezt a gondolatot több hivatalos romapoliti-

ka is megismétli, némelyik (Szlovénia) szó szerint is, teljes mértékben ignorálva a tényt, hogy az Európában élő romák elsöprő többsége ma teljes jogú állampolgára valamely államnak, ahol sok generáció óta élnek, s amely országot nem csak otthonuknak tekintik, de a környezet kultúráját, nyelvét, szokásait is magukévá tették, még ha emellett meg is tartották sajátjukat is.

A nyelv egy másik olyan téma, amely érthetetlenül nagy hangsúlyt kap a romapolitikákban. Nincs ugyanis tudomásunk olyan kutatásról, amely azt bizonyította volna, hogy a diszkriminációban, a rasszizmusban, a szegregációban vagy más, ezekkel kapcsolatos *lényeges és alapvető* problémákban a roma nyelvi tényezőknek döntő szerepe lenne. A nyelvi szocializáció ezzel szemben bizonyítottan fontos vetülete a kisebbségi problémáknak az oktatás területén, ám ezt a kérdést a romapolitikák szinte egyöntetűen figyelmen hagyják. Noha önmagában pozitívnak ítéljük meg azt, ha egyes iskolákban cigány nyelvórákat vehetnek fel a tanulók, az már komolyan megkérdőjelezhető, hogy ez a szakpolitikai figyelemnek megfelelő mértékű hatással lenne a cigányok oktatási problémáinak megoldására. Ezzel szemben arra nagyon is alkalmasak lehetnek, hogy hangsúlyozzák a cigányok másságát, elkülönülését és kívülállóságát (például a csak romák számára szervezett plusz órákkal), és úgy véljük, ez lehet az egyik, de talán a legfőbb oka ennek a kirívóan nagy szakpolitikai figyelemnek. A témát részletesen vizsgálja a 6.4, a 7.3 és 7.4 fejezet.

7.6 A romákról alkotott kép

Kutatásunk eredményeként azt mondhatjuk, hogy a romapolitikák mindegyike olyan képet fest a romákról, amely nem sokban különbözik attól a rasszista képtől, amely a felmérések szerint a kelet-európai országok többségi lakosságának zöme is magáénak vall. Ez a kép számos felmérésből és tudományos kutatásból ismerős már számunkra (lásd többek között CAHN 2007, FEISCHMIDT ET AL 2014, MESSING 2008). A roma integrációs (!) szakpolitikákból nyerhető romakép többek között ezekkel is jellemezhető: a romák hajlamosak a munkakerülésre, ezért ösztönözni kell őket a munkára. Szülőként felelőtlenül viselkednek, nem fordítanak elegendő figyelmet gyermekeik nevelésére és oktatására. Ők küldik fogyatékosok számára fenntartott iskolákba a gyermekeiket anyagi haszon reményében (egyres romapolitikák még a roma szülők büntetőjogi felelősségét is felvetik emiatt). Ha kivételesen rassziz-

mus és diszkrimináció áldozatai lesznek, az azért van, mert szegények (dolgozni viszont sok esetben restek), nem pedig az etnikumuk miatt. Ha atrocitások érik őket, az legalább részben a saját hibájuk. A magyar romastratégia például a hosszú ideig tartó, sok ártatlan roma áldozatot követelő sorozatgyilkosságokat képes volt úgy beállítani, hogy a megfogalmazásból nem derül ki, pontosan mi történt, de a helyzetet nem ismerő olvasó azt is gondolhatja, hogy a cigányok voltak az elkövetők, és egyszerűen „konfliktusnak” nevezte a sorozatgyilkosságokat („romákkal *kapcsolatos* konfliktusok, erőszakos cselekmények” – kiemelés tölem). A „roma mentalitás” egy nagyon gyakran visszatérő szó szerkezet számos romapolitikában. A kifejezés már önmagában igen súlyos problémákat vet fel, de ezt a „mentalitást” kívánja megváltoztatni több stratégia is. Annyit megtudunk, hogy ez a mentalitás káros, és ez legalább részben okozója annak, hogy a romák sikertelenek az oktatásban vagy a munkaerőpiacon, és persze gátat szab a társadalmi integrációnak is. Ezen túl, mint láttuk, a romákra jellemző a bűnöző életmód, a kábítószerszerhasználat, a szexizmus, és különféle erőszakos cselekmények. Egyes romapolitikák arra is felhívják a figyelmet, hogy mennyire káros a roma közösség mint környezet a gyerekek számára. Bővebben az 5.4 és 6.4 fejezetekben írunk erről.

8. Összegzés és konklúziók

A jelen kutatásban képalkotást, problémadefiníciókat, interpretációkat és más olyan eszközöket vizsgáltunk, amelyeket a szakpolitika-elemzés általában a társadalmi konstrukciók kapcsán elemez. Az értekezés főcímében a „szándék” szót is használtuk, noha nyilvánvalóan nem szakki-fejezéseként. A szó mégis értelmet nyer a kutatás során. A romapolitikákat vizsgáló egyik szakértői elemzés például ezt mondja: „a jó szándékot konkrét célkitűzésekkel, határidőkkel és megfelelő költségvetéssel kellene alátámasztani” (OSF 2012:1). A megfogalmazással nem tudunk egyetérteni. Ami ezekben a romapolitikákban van, az szándéknak szándék, de hogy az mennyire nevezhető jónak, afelől kétségeink vannak. Ez magyarázza a címben a töredékes idézetet, mely eredetiben azt mondaná: *The road to hell is paved with good intentions* (A pokolba vezető út jó szándékkal van kiköveztve).

Ami viszont az OSF által felvetett problémákat illeti, úgy gondoljuk, sikerült legalább részleges magyarázatot találnunk rájuk. Az értékelésekből úgy tetszik, hogy szinte *semmi* sem működik a romapolitikákban.

Kutatásunk lehangsúlyosabban a 2011-es romapolitikákat vizsgálta. Az, hogy ezek a szakpolitikák messze nem első próbálkozások voltak, és hogy ekkor már könyvtárnyi tudományos és szakértői anyag állt a szakpolitikai döntéshozók rendelkezésre, még érthetlenebbé teszik a helyzetet, hiszen az elemzők már sok-sok éve ismételték szinte ugyanazokat a kritikákat és javaslatokat.

A szakpolitikusok nem hallották meg ezeket.

Jelen kutatás eredményeiből azonban az következik, hogy a jelenleg megfigyelhető megközelítés esetén erre a jövőben sincs semmi esély: ez ugyanis az itt feltárt megközelítéssel teljes mértékben irracionális és inkonzisztens lépés lenne a szakpolitikusok részéről. Sőt, kénytelenek vagyunk azt mondani, hogy ezek a „romapolitikák” tökéletesen sikeresek, hiszen maximálisan elérik a – szerintünk – eleve kitűzött céljukat: a probléma újradefiniálást és a romákról szóló kép újbóli megkonstruálását. Nézzük meg, miért!

Noha valamilyen fajta romapolitika az egész huszadik század során létezett a Szovjet Blokk szinte mindegyik országában, csak a rendszerváltás után kezdett a szakpolitikai figyelem intenzívvé válni, miközben az Európai Unió bővítési folyamatának kezdete is hozzájárult ahhoz, hogy a romainklúzió kiemelt figyelmet kapjon. Leginkább két hullám figyelhető meg, amikor a romaügyek kiemelten fontossá váltak: az egyik közvetlenül a kommunista rendszerek bukása után, a másik pedig a kelet-európai országok uniós csatlakozását megelőzően. Ebből a szempontból most nincs jelentősége annak, hogy a nyugati országokat és a nemzetközi szervezeteket mindkét esetben leginkább az a félelem motiválta, hogy a határok megnyitásával előzőnk majd a volt szocialista országokból kivándorló romák a fejlett tőkés országokat, és legfeljebb csak másodlagos szempontok voltak a humanitárius, demokratikus és emberi jogi megfontolások. Az eredmény ugyanis mégiscsak az lett, hogy ezek a megfontolások jelentek meg azokban a szakpolitikai dokumentumokban, amelyeket ezek az intézmények készítettek (míg a roma migrációtól való félelem csak ritkán öltött testet bennük).

Az egyes országok kormányai azonban meglehetősen vonakodóan és ráadásul megkéské reagáltak ezekre a sürgetésekre az 1990-es évek elején. A kezdeményezést inkább másféle szakpolitikai szereplők ragadták magukhoz, miközben a romák integrációja és társadalmi-oktatási helyzetük egyre nagyobb figyelmet kapott a tudományos kutatásokban is. Amikor a kormányokra nehezedő súly és a cselekvési kényszer már tel-

jesen nyilvánvaló volt, addigra a problémadefiníciós és interpretációs feladatokat, amelyek egyébként elengedhetetlenek a szakpolitikai ciklus elindításához, már jószerivel elvégezték mások. Noha voltak viták számos kérdésben, a főbb pontokban egyetértés volt. Elsősorban is a legtöbben egyetértettek azzal, hogy a legalapvetőbb probléma a diszkrimináció. A nemzetközi szakpolitikák és elemzések egyértelműen az illető társadalom egészét vonták felelősségre, a romákat pedig áldozatként mutatták be. Ezt az álláspontot mindeközben az egyre növekvő mennyiségű tudományos kutatás is megerősítette, megállapítva, hogy a diszkrimináció és a szegregáció oly nagy mérvű, hogy a romaintegráció nem működhet anélkül, hogy ezt a problémát orvosolják az élet minden területén, a lakhatástól az egészségügyön át az oktatásig és a foglalkoztatásig.

A kormányok tehát olyan helyzetbe kerültek, ahol jószerivel kötelezve voltak arra, hogy már a döntési napirend részeként hatékony romapolitikákat alkossanak és hajtsanak végre mások által kidolgozott irányvonalak és problémadefiníciók felhasználásával. A napirend tehát készen volt, a romák ügye teljes definícióval és interpretációval felkerült a döntési napirendre.

Ez azonban nemkívánatos helyzetet eredményezett a kormányok számára. Ha ezt a helyzetet a társadalmi konstrukciók politikaelemzési modellje felől közelítjük meg, azt kell megállapítanunk, hogy a kormányokat arra kötelezték, hogy szakpolitikákat alkossanak egy olyan célcsoport számára, amelynek immár jelentős hatalma van, viszont szélsősegesen negatív a róla kialakított kép.

Ebben a helyzetben a kormányoknak ellentmondásos módon kellene viselkedniük: egyfelől juttatásokat nyújtani, másfelől terheket és büntetéseket kiszabni rájuk. Ilyenkor az elméleti modell szerint a szakpolitika rejtett módon kell hogy juttatásokat nyújtson a célcsoportnak. Az elmélet azonban nem feltétlenül működik maradéktalanul a romapolitikák esetén. Leginkább azért nem, mert itt nem pusztán juttatásokról beszélünk, hanem sokkal szélesebb körű és nagyobb mérvű tevékenységekről, amelyek rejtetten nem működhetnek. Ezek közül a legfontosabb a diszkrimináció és a rasszizmus elleni küzdelem. Ezeket a problémákat csak akkor lehet megcélozni, ha a többségi társadalmat nem csupán fókuszba helyezzük (beleértve az oktatási és más intézményeket, a hivatalokat, a különféle állami és más intézmények képviselőit is), hanem nyíltan és nyilvánvalóan diszkriminációval is vádoljuk őket. Ráadásul azzal a csoporttal szemben, amelyik a leginkább lenézett és

hibázthatott az adott társadalomban. Ez természetesen a politikai támogatás és a szavazóbázis elvesztésének veszélyét hordozza magában. Úgy tűnik, a kelet-európai országok kormányainak egyike sem vállalta ezt fel. A diszkrimináció és a rasszizmus elleni harc ebben a vetületben egyértelműen tiltott területnek látszik. A diszkrimináció valamilyen mértékű meglétét még elismeri több romapolitika is, de több olyan is van, mint például Magyarország, amely nem hajlandó elismerni, hogy a diszkrimináció jelentős probléma lenne.

Ennek eredményeként az egyes kormányok egy igen kedvezőtlen helyzetben találják magukat, amelyben a politikai céljaik veszélyeztetését kockáztathatják. Nyilvánvaló lehet azonban számukra is sok példából, hogy politikai előny éppen az ellenkező irányú tevékenységgel érhető el: a romák hibázthatásával, és azzal, ha őket inkább a probléma okozójának tekintik, és azt sugallják, hogy nekik maguknak kell megváltozniuk attitűdben, erkölcsökben. Ha azt implicálják, hogy eredmény akkor érhető el, ha a romák tartózkodnak a bűnöző életviteltől és megtanulnak beilleszkedni, ha elkezdnek civilizáltan viselkedni és élni. Ez azonban olyan tabu, amit egyetlen politikai döntéshozó sem vállalhat fel nyíltan – főleg nem írásos szakpolitikai dokumentumokban.

Van még egy nagyon fontos körülmény, amely a romákat megkülönbözteti a társadalmi konstrukciós modellen belüli „versengőktől”. Ennek a célcsoportnak van ugyan hatalma, de az *kívülről* származik, leginkább nemzetközi politikai támogatás formájában. Noha léteznek roma csoportosulások is, azok általában nem rendelkeznek jelentős befolyással, a romák mint egységes csoport szavazó ereje pedig legalábbis is megkérdőjelezhető. Ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy „megtorló szavazás” nem várható, ha a szakpolitika nem úgy kezelné őket, ahogyan azt elvárják. Ha van valamiféle negatív következmény a kormányok számára, az a nemzetközi intézményektől és EU-testületektől várható, és ráadásul legfeljebb a „megnevezés és megszégyenítés” (naming and shaming) szokásos, ámde sokak szerint kevésbé hatékony formájában, továbbá kötelességsegzési eljárások és a nemzetközi bíróságok ugyancsak nem túl jelentős elítélő döntéseinek formájában.

Mindezek miatt a társadalmi konstrukciók modelljéhez egy kiegészítést javasolunk. Úgy gondoljuk, hogy ilyen helyzetekben a kormányok nagy valószínűséggel egy újabb eszközhöz folyamodhatnak: megpróbálják a problémát úgy átdefiniálni, hogy az kevésbé okozzon ellentmondást és kevésbé veszélyeztesse a politikai haszonszerzést, ugyanakkor a lehetőségekhez mérten megfeleljen a nemzetközi elvárásoknak is.

Az egyik legfontosabb cél elkerülni a konfrontációt a szavazó lakosság széles rétegeivel. Az eljárás része feltételezhetően a társadalmi kép át-szerkesztése úgy, hogy az ne mondjon túlságosan ellent a társadalomban élő képnek. Ezzel a megközelítéssel természetesen lehetetlen az eredeti céloknak megfelelő szakpolitikát kidolgozni. Ezért a döntéshozóknak az az érdeke, hogy homályos és nem egyértelmű szakpolitikai döntéseket hozzanak, többek között nem világos indikátorokkal, nem konkrét fogalmak használatával, nem egyértelmű értékelési és monitoring eljárásokkal, esetleg azok teljes hiányával. Az elméleti modellünk alaptétele továbbra is érvényben marad: ha az ilyen célcsoport számára juttatásokat nyújt a szakpolitika, azt nem nyíltan teszi, és jelentőségét megpróbálja csökkenteni. Ezért az is előre jelezhető, hogy a szakpolitika inkább általános, mintsem célzott megközelítést alkalmaz majd. A cselekvési terveknél is mindezt figyelembe kell venni, és feltételezhető, hogy a javasolt programokat is elsősorban interpretációs és problémadefiníciós célokra fogják felhasználni.

Vizsgáljuk meg, hogyan alkalmazhatóak ezek a megállapítások a jelen kutatási eredmények tükrében!

Amellett érvelünk, hogy a rasszizmus és diszkrimináció elleni hathatós és őszinte fellépés „tiltott terület” a romapolitikák számára. Ez bebizonyosodott a vizsgálataink során: egyetlen romapolitika sem kíván komolyan fellépni a diszkrimináció és az azzal kapcsolatos problémák ellen.

Láttuk, hogy a szegénységet a legalapvetőbb problémának állítják be, és a bevezető részekben egyértelműen a legsúlyosabb problémaként írják le. Ez azonban a probléma teljes mértékű átértelmezése ahhoz képest, amit a nemzetközi szakpolitikák állítanak, miszerint a diszkrimináció a legsúlyosabb probléma, a szegénység pedig ennek egyik következménye. Látnunk kell, hogy ez a framing-hatás logikus következménye: ha a diszkriminációt töröljük az egyenletből, akkor az egyik, valóban legsúlyosabb *következő* probléma valóban éppen a szegénység. Egyszerűbben fogalmazva: a probléma teljes átértelmezéséhez csak annyit kellett tenni, hogy törölték a kiinduló, mindent megalapozó elemet (a diszkriminációt és rasszizmust), de gyakorlatilag érintetlenül hagyták a többit. Ezzel magyarázható az a sok elemző számára rejtélyes jelenség, hogy számos romapolitikában valóban megjelenik egy sor olyan probléma a helyzetfeltárásban, amelyeket bármely szociológiai vagy politikaelemzési kutatás is mindenképpen említene, és ebből több elemző is – szerintünk tévesen – arra a következtetésre jutott, hogy a helyzet-

elemzések többnyire helyesek.

A szegénység hangsúlyozásának egy másik jelentős következménye is van. Az, hogy a romák problémáját szegénységi problémának láttatják, egyúttal relativizálták, „lefokozták” a problémát. Ezzel ugyanis a szakpolitika egy szegénységi problémával áll szemben, nem pedig egy etnikum problémáival. Jelentős különbség, hiszen a szegénységnél számos „sérülékeny csoportról” kell beszélni, akiket a szegénység fenyeget, nem pedig egy meghatározott etnikai csoportról, amelynek számos súlyos gondja közül csak az egyik, ráadásul nem is feltétlenül a legalapvetőbb problémája a szegénység (legalább is ez viták kérdése lehet).

A probléma újradefiniálása mellett a képalkotás a másik központi elem, amelyet a megvizsgált romapolitikák mindegyikében megtaláltunk. Nagyon kevés kivételtől eltekintve (például Horvátország), a romapolitikák gondosan ügyelnek arra, hogy nyíltan ne támogassák a módfelett negatív és diszkriminatív romaképet. Ezzel együtt azonban nagyon is beleépítik a dokumentumokba ennek a képnek számos elemét mind a deskriptív részben, mind pedig a cselekvési tervben. Láttuk, hogy a romák hibáztatása elterjedt gyakorlat minden romapolitikában. A probléma elhárítása és a távolságtartás egy másik gyakran megfigyelhető jelenség. A szegénység túlhangsúlyozásához hasonlóan ez is hozzásegíti a szakpolitikát ahhoz, hogy legalább részben megszabaduljon a nemkívánatos napirendektől, vagy legalább másféle szintre és másféle kontextusba helyezze azt. Erre az egyik, többször megfigyelhető módszer az, hogy a romapolitikák megpróbálják az ügyet európai kontextusba helyezni, és azt hangsúlyozzák, hogy a romaügyek legalább annyira európai ügyek, mint nemzetiék. Egyes politikák egészen nyíltan megfogalmazzák ezt az üzenetet, míg mások burkoltabban teszik ezt, például azzal, hogy a romák „európaiságát” hangsúlyozzák, vagy azt, hogy a romák, bárhol is éljenek, sokkal több közös vonást mutatnak egymással, mint azzal a társadalommal, ahol élnek. A romák idegenként való bemutatása ugyancsak gyakori jelenség mind a vezető politikusok nyilvános beszédeiben, mind az írásos romapolitikákban, ahol hangsúlyozzák a romák kultúrája és a többségi helyi kultúrák közötti különbségeket, ez azonban nagy valószínűséggel elkülönüléshez, nem pedig integrációhoz vezet. Ezeknek a „távoltartási” tevékenységeknek többféle következménye is van. Egyrészt hozzájárul ahhoz, hogy a szakpolitikusok olyan képet szerkeszthessenek meg a romákról, amely közelebb áll a többségi társadalomban meglévőhöz. Másrészt abban is segíti a szakpolitikust, hogy csökkenthesse a probléma jelentőségét, hiszen meg-

próbálja úgy beállítani, hogy a felelősség megoszlik Európa és az adott ország között. A felelősség azonban kulcsfontosságú kérdés. A szakpolitikai döntéshozók nagy valószínűséggel teljesen tisztában vannak az-
zal, hogy az a politika, amelyet ők készítenek, nem képes hatékonyan megközelíteni a problémát, hiszen a szakpolitika-alkotás fő célja az interpretáció, a probléma újradefiniálása. Ha azonban a felelősség nem csupán az övék, a helyzet kedvezőbb: a romaintegráció nyilvánvaló sikertelensége legalább, vagy egyes szakpolitikák szerint főleg az európai közösség sikertelensége.

Kutatásunk során a cselekvési terveket is megvizsgáltuk. Itt olyan rendhagyó dolgokat láttunk, amelyeket első ránézésre nehéz megmagyarázni. Miért foglalkoznak a romapolitikák egyes kérdésekkel kivételesen nagy hangsúllyal, és mért hagyják szinte teljesen figyelmen kívül az ezeknél jelentősen súlyosabb problémákat, mint például az iskolai szegregáció? A szakpolitika részeként a cselekvési tervek nem mondhatnak ellent a szakpolitikai döntéshozó fő célkitűzéseinek, ami esetünkben a probléma újradefiniálása és a képalkotás. A cselekvési tervek minden programját ebből a szempontból érdemes vizsgálni. A lehetséges programok között vannak biztonságos és kockázatos programok. A kultúra és a nyelv nem pusztán biztonságos témák, de ráadásul hozzásegíthetik a szakpolitikát a kitűzött célok eléréséhez, például a különbségek, a másság hangsúlyozásával.

Mindent összevetve a kelet-európai országok roma integrációs stratégiái nem sokban különböznek például a holland stratégiától, amely nyíltan elutasít minden állami törekvést a romák inklúziójával kapcsolatban, és kijelenti, hogy a romák feladata, hogy integrálódjanak a holland társadalomba, miközben nyíltan a romákat teszi felelőssé a meglévő problémákért és az integráció hiányáért egyaránt. A különbség az, hogy a kelet-európai országok nincsenek abban a helyzetben, hogy ezt ilyen nyíltsággal és egyszerűséggel kijelentsék. Ezért olyan kifinomultabb eszközökhöz kell folyamodniuk, mint a probléma rejtett újradefiniálása, a képalkotás, az interpretáció és a társadalmi konstrukciók.

9. Javaslatok

Kutatásunk kiemelten fontos jellemzője, hogy a romapolitikákat szélesebb kontextusukban vizsgálja. Jóllehet konkrét szakpolitikai programjavaslatokat is megvizsgáltunk, a célunk merőben más volt, mint amit a

szakértői elemzésekben találunk, és amelyeket bizonyos szempontból kritizáltunk is. Üzenetünk egyik kiemelt pontja éppen ez: az elkészült munka részleteinek kritizálása és elemzése nem vezethet eredményre, ha a feladat eredetileg egészen más volt. A részletek kritikája ilyen esetekben gyakorlatilag irreleváns. Sőt: azt gondoljuk, hogy a meglévő szakpolitikák ilyen hagyományos szempontú elemzése káros is lehet: bizonyos fokig ugyanis legitimálja ezeket a próbálkozásokat, jöllehet nem is a tényleges feladatot végezték el. Ezen túlmenően azt is tudjuk sok-sok évi tapasztalatból, hogy a kormányok szinte meg sem hallják ezeket a kritikákat.

Ha egyáltalán van esély arra, hogy mégis odafigyeljenek, akkor arra úgy látunk lehetőséget, ha magáról az irányokról, a kontextusról folytatunk velük vitát. Ez azt jelenti, hogy szembesíteni kell őket kutatásunk megállapításaival, amelyek azt mutatják, hogy sokszor nem is kendőzött módon diszkriminatív, sőt rasszista képet festenek a cigányokról, és átdefiniálják a problémát magát olyan módon, hogy az elhárítson minden felelősséget a többségi társadalomról és azok intézményeiről, tagjairól és vezetőiről. Ahelyett, hogy a romaintegráció lehetséges módjait vizsgálnák meg, a romákat hibáztatják.

Azt javasoljuk, hogy tárgyaljuk meg velük nyíltan és nyilvánosan, hogy mit gondolnak a probléma mibenlétéről, hogyan interpretálják azt, milyen komponenseket tartanak a problémakör legfontosabb elemeinek, milyen romaképet vallanak magukénak, mit gondolnak, milyen a társadalomban meglévő kép ehhez képest, és milyen képet szeretnének megalkotni, esetleg ezekkel szemben. Nagyon konkrét kérdésekkel is szembesítenénk a döntéshozókat: milyen szerepet játszik szerintük a diszkrimináció és a rasszizmus a romák helyzetében? Mennyire tartják felelősnek magukat a romákat, és mennyire a többségi társadalmat, annak intézményeit, tagjait és képviselőit? Úgy gondolják-e, hogy a romák idegenkednek az integrációtól? Mennyire tartják a romákat és kultúrájukat idegennek saját országukban? Egyúttal arra is szeretnénk emlékeztetni minden szereplőt, hogy ez a lépcsőfok soha nem történt meg a kormányok szerepvállalásával.

Úgy gondoljuk, hogy semmilyen eredményes munka nem várható a romaintegrációban anélkül, hogy ezeket a kérdéseket nyíltan és őszintén megvitatnánk a döntéshozókkal. Ha a kormányok továbbra is a problémadefiníciókkal, a képalkotással és a társadalmi konstrukciókkal vannak elfoglalva, akkor értelmetlennek tűnik a technikai kérdésekkel foglalkozni az elemzői és a szakértői oldalon.

10. Lehetséges további kutatási irányok

A romapolitikák társadalmi konstrukciós tevékenységeit vizsgáltuk meg, közben pedig számos olyan kérdés is felmerült, amelyek közül néhány önmagában is önálló kutatás témája lehetne. Ezek közül csak néhány fontosabb vagy érdekesebb pontra szeretnénk felhívni az Olvasó figyelmét. Ezek nem feltétlenül kapcsolódnak már a társadalmi konstrukciók kérdéséhez, de feltétlenül fontosak a romaintegráció szempontjából.

A nyelv és a kultúra, ahogy az értekezésben fogalmaztunk, a romaintegrációs közbeszéd két „szent tehene”, és messze nem csak a szakpolitikákban. Annak ellenére kap ilyen nagy hangsúlyt a két téma, hogy tudomásunk szerint eddig semmilyen kutatás nem bizonyította, hogy a romák nagy többségének esetében ennek megfelelő szerepet játszanának a kirekesztésben és/vagy az inklúzióban. A szakpolitikákban maga a kultúra kifejezés is definiálatlan marad, ami azt eredményezi, hogy szinte mindig homályban marad, hogy mi is tartozzon bele. Vajon mennyire segítheti a romaintegrációt bármilyen kulturális vagy cigány nyelvi szempont? A gyakorlati oldal mellett (ami gyakran ad-hoc személyes vélekedésekben merül ki) kiemelten fontosnak tartanánk, hogy végre elméleti megalapozottságú, tudományos vizsgálatoknak vessük alá ezt a kérdést.

Az úgynevezett „jó gyakorlatok” kérdése egy másik problematikus pont. Úgy véljük, hogy bármilyen jó gyakorlatnak titulált programok, sőt programcskák megerősítése és a romapolitikákba való beültetése súlyos problémákhoz vezethet. A legtöbb esetben az sem világos, miért nevezik ezeket jónak. Egyikről sem mondható el ugyanis, hogy jelentősen befolyásolta volna magát a romaintegrációt, vagy jelentősen megváltoztatta volna a romák helyzetét egy adott országban. Ezeknek a programoknak az elsöprő többsége (sőt, nem kizárt, hogy száz százaléka) kisebb-nagyobb civilszervezetek által gründolt gyakorlati program. Olyasvalami, amit az illető civil szervezet képes volt megszervezni és kivitelezni, volt hozzá szakértelme, voltak hozzá emberei és pénze. Egy civil szervezet ennyit tud elvégezni. Egy ország kormánya azonban nem civil szervezet. A kormány egy egész országot vezet és irányít! Törvényeket tud alkotni és megváltoztatni, képes befolyásolni, sőt egyes országokban (pl. Magyarország) szinte teljes mértékben kontrollálni a közoktatási rendszer legnagyobb részét. A kormányoknak nagy mennyiségben állnak rendelkezésére szakértők, szakemberek és anyagi for-

rások. Ne tegyenek tehát úgy, mintha csak egy civil szervezet lennének a sok közül. A jó gyakorlatok felhasználásáról is érdemes lenne pontosabb, tudományos igényű és széles körű kutatásokat végezni.

11. Hivatkozások és publikációk

- Bacchi, Carol 2012. Introducing the 'What's the Problem Represented to be' approach, in: Bletsas, Angelique – Beasley, Chris (eds): *Engaging with Carol Bacchi*, The University of Adelaide, 2012, pp 21-25
- Birkland, Thomas 2007. Agenda Setting in Public Policy, in: Fischer, Frank – Miller, Gerald J. – Sydney, Mara S (eds): *Handbook of Public Policy Analysis – Theory, Politics and Methods*, CRC Press, pp. 63-78.
- Kullmann, Ádám – Kushen, Robert – Rorke, Bernard – Rövid, Márton – Zentai, Violetta (eds) 2013. *Civil Society Monitoring on the Implementation of the National Roma Integration Strategies and Decade Action Plans in 2012*, Decade of Roma Inclusion Secretariat Foundation
- OSF 2012. *Review of EU Framework National Roma Integration Strategies (NRIS)*, Open Society Foundations. www.opensocietyfoundations.org/reports/review-eu-framework-national-roma-integration-strategies accessed [27 August 2015](#)
- Schneider, Anne – Ingram, Helen 1993. Social Construction of Target Populations: Implications for Politics and Policy, in: *The American Political Science Review*, Vol. 87, No. 2, pp. 334-347
- Cahn, Claude. 2007. The Unseen Powers: Perception, Stigma and Roma Rights. In: *Roma Rights Quarterly* 3, ERRC Budapest. 3-8.
- Feischmidt Margit – Szombati Kristóf – Szuhay Péter 2014. Collective criminalization of the Roma in Central and Eastern Europe: social causes, circumstances, consequences. In: Body-Gendrot, Sophie – Hough, Mike – Kerezi Klára – Lévy, René – Snacken, Sonja (eds): *The Routledge Handbook of European Criminology*, Routledge, New York, pp168-187.
- Messing, Vera. 2008. *In white frame. The representation of Roma in the Hungarian press*. Frankfurt: VDM Verlag.
- CoE 1993. *Recommendation 1203 (1993)[1] on Gypsies in Europe*. Council of Europe
- Ryan, William 1976. *Blaming the Victim*, Vintage Books

A szerző releváns publikációi

- Fényes Csaba (2016): Treating Discrimination in Roma Education Policies, in: Kyuchukov, Hristo – Marushiakova, Elena – Popov, Vesselin (szerk.): *Roma: Past, Present, Future*, Lincom GmbH, Berlin

- Fényes Csaba (2015): *Treating Discrimination in Roma Education Policies*, Conference paper: Gypsy Lore Society Annual Meeting and Conference, September 12-14 Chisinau, Moldova
- Fényes Csaba (2015): *A diszkrimináció kezelése a romapolitikákban, különös tekintettel az oktatásra*, Conference Paper, in: Márhoffer Nikolett, Szalacsi Alexandra, Szücs-Rusznak Karolina (eds): *Horizontok és Dialógusok* absztraktkötet, Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Neveléstudományi Intézet
- Fényes Csaba (2014): *Defining the Target Group in Roma Policies* (abstract), in: *Gypsy Studies – Cigány Tanulmányok 33 – III. Romológus Konferencia, Konferenciakötet*, Pécsi Tudományegyetem BTK NTI Romológia és Nevelésszociológia Tanszék, Pécs
- Fényes Csaba (2014): *A célcsoport meghatározása a romapolitikákban* (absztrakt), in: *Gypsy Studies – Cigány Tanulmányok 33 – III. Romológus Konferencia, Konferenciakötet*, Pécsi Tudományegyetem BTK NTI Romológia és Nevelésszociológia Tanszék, Pécs
- Fényes Csaba (2014): *Defining the Target Group in Roma Policies*, Conference paper, Gypsy Lore Society Annual Meeting and Conference, September 12-14 Bratislava, Slovakia
- Fényes Csaba (2013): *A magyarországi roma oktatáspolitikai rendszerszintű problémái*, In: Forray R Katalin (szerk.) *Nevelés - multikulturalizmus - esélyek*. Pécs: PTE Oktatás és Társadalom Doktori Iskola, 2013. pp. 74-84.
- Fényes Csaba (2013): *Nyelv és kultúra a roma oktatáspolitikákban*, Conference paper, May 15-17, Pécs, II. Interdiszciplináris Doktorandusz konferencia
- Fényes Csaba (2012): *Language and Mobility in the European Higher Education Area*, Conference paper, 5th International Conference for Theory and Practice in Education, Miskolc, 14-16 June, 2012
- Fényes Csaba - Christina McDonald - Mészáros Anita, eds (2001): *Roma Education Resource Book 2*, Open Society Institute, Budapest
- Christina McDonald - Kovács Judit - Fényes Csaba, eds (1999): *Roma Education Resource Book 1*, Open Society Institute, Budapest 1999